

Ἄναφορές γιά τό Παιδί
στήν Ἰπποκρατική Συλλογή

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Άναφορές για τό Παιδί
στήν Ίπποκρατική Συλλογή

ΑΘΗΝΑ 2009

Δημήτριος Καραμπερόπουλος

Διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής Πανεπιστημίου Αθηνών

Μιλτιάδου 3, 145 62 Κηφισιά - Αθήνα

Τηλ.-Φαξ: 210 8011066

e-mail: karamber@otenet.gr

www.karaberopoulos.gr

Ἱπποκράτης, ἔργο τοῦ γλύπτου Κωνστ. Ν. Γεωργακά

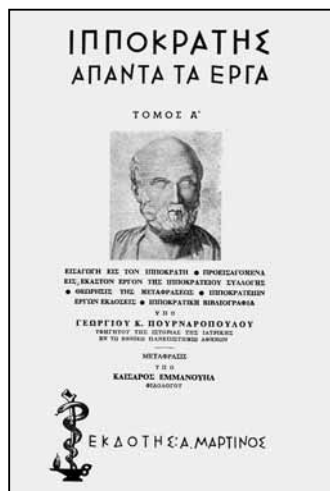
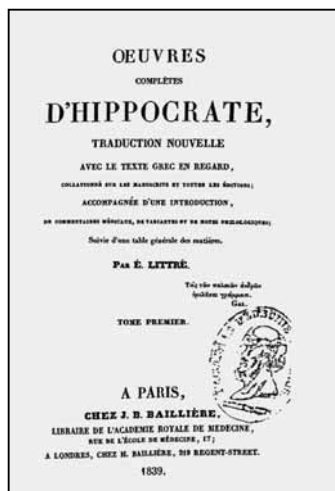
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Άναφορές για τό παιδί στην Ίπποκρατική Συλλογή	9
Νοσολογία παιδιοῦ	10
Οὔρολιθίαση	11
Πυρετικοί σπασμοί	14
Ἐπιληψία.....	15
Παθήσεις τῶν ὀστῶν	18
Κύφωση σπονδυλικῆς στήλης.....	18
Παραμορφώσεις τοῦ ἄκρου ποδός	19
Βλαιοποδία.....	20
Συγγενές ἐξάρθρημα ὤμου	21
Περί ὀκταμήνου καί ἐπταμήνου ἐμβρύου.....	22
Κληρονομικότητα τῶν χαρακτήρων τοῦ παιδιοῦ	22
Παρατηρήσεις ἀπό τό ἔργο «Περί ὀδοντοφυΐης».....	23
Δυσεντερία	24
Τραυματισμός ὀστῶν τοῦ κρανίου	25
Διάφορες παρατηρήσεις	25
Ἐγρή δίαιτα	25
Ποδάγρα	25
Τά παιδιά δύσκολα ἀνέχονται τή νηστεία	26
Πρόπτωση ὀρθοῦ.....	26
Θεραπεία ἐλκῶν γεννητικῶν ὀργάνων.....	26
Νυκταλωπία	26
Διαπυημένοι ὄγκοι καί χοιράδες.....	26
Ἐδροκῆλες	26
Θεραπεία ὑδρωπος.....	28
Ἄραιά οὔρα στά παιδιά	28
Συμπέρασμα.....	28

Άναφορές για τό παιδί στήν Ίπποκρατική Συλλογή*

Τά κείμενα τῆς Ίπποκρατικῆς Συλλογῆς διερευνήθηκαν καί καταγράφηκαν τά χωρία ἐκεῖνα πού κάνουν ἀναφορά στό παιδί. Οἱ παραπομπές πού παρατίθενται λαμβάνονται ἀπό τήν ἔκδοση τῶν ἔργων τοῦ Ίπποκράτους τοῦ E. Littré¹, στήν ἔκδοση τοῦ Ἀ. Μαρτίνου, μέ τίτλο *Ίπποκράτης, Ἄπαντα τά ἔργα*, Ἀθήνα [1967], μετάφρασις ὑπό Καίσαρος Ἐμμανουήλ καί Εἰσαγωγή εἰς τόν Ίπποκράτην, Προεισαγόμενα εἰς ἕκαστον ἔργον τῆς Ίπποκρατείου Συλλογῆς, Ίπποκρατείων ἔργων ἐκδόσεις καί Ίπποκρατική Βιβλιογραφία ὑπό Γεωργίου Κ. Πουρναροπούλου καθῶς καί στά σχετικά ἔργα τοῦ καθηγητοῦ Δ. Λυπουρλή².

* Ἀνακοινώθηκε στό Διεθνές Ίπποκράτειο Ἴδρυμα Κῶ, «Ίπποκρατική Ίατρική: Χθές-Σήμερα-Αὔριο», Κῶς, 25-28 Μαΐου 2007, καί δημοσιεύθηκε σε μονοτονικό στο *Δελτίο Α΄ Παιδιατρικῆς Κλινικῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, τόμ. 55, 2008, σσ. 387-395.

1. E. Littré, *Oeuvres complètes d' Hippocrate*, vol. I-X, Paris 1839-1861, φωτομηχανική ἐπανάκδοση Bibliothéque Interuniversitaire de Médecine Paris, (χ. χ.).
2. *Ίπποκράτης, Ίατρική θεωρία καί πράξις* 1-2, Ἀνθολόγησις, μετάφρασις, εἰσαγωγή, σχόλια Δημήτριος Λυπουρλής, Ἐκδόσεις Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2000.

Μνημονεύονται σχετικές αναφορές στο παιδί, πού έντοπίσθησαν στην Ίπποκρατική Συλλογή:

Νοσολογία παιδιοῦ

Ἡ Νοσολογία τοῦ παιδιοῦ ἀνάλογα μέ τήν ἡλικία ἀναφέρεται στό ἔργο «Ἀφορισμοί, Τμήμα Τρίτον 24-29»³. Συγκεκριμένα σημειώνεται ὅτι στά βρέφη ἐμφανίζονται ἄφθες⁴, ἔμετοι, βήχες, ἀϋπνίες, τρομοί, φλεγμονές τοῦ ὀμφαλοῦ, διαφυήσεις τῶν ὠτων. Στή συνέχεια μέ τήν ὀδοντοφυΐα ἐρεθισμοί τῶν οὐλῶν, πυρετοί, σπασμοί, διάρροιες, ἰδίως ὅταν φυτρῶνουν οἱ κυνόδοντες. Ἀργότερα ἀμυγδαλίτιδες, ἄσθματα, λιθιάσεις, ἔλμινθες, ἀσκαρίδες, οἰδήματα κοντά στά αὐτιά, κρεατοελιές καί ἄλλα οἰδήματα ἀκόμη. Στήν ἡλικία πού πλησιάζει τήν ἡβη, πολλές ἀπό τίς προηγούμενες ἀρρώστειες, μακροχρόνιοι πυρετοί καί ἐπιστάξεις:

«Τοῖσι μὲν σμικροῖσι καί νεογνοῖσι παιδίοισιν, ἄφθαι, ἔμετοι, βήχες, ἀγρυπνίαι, φόβοι, ὀμφαλοῦ φλεγμοναί, ὠτων ὑγρότητες. Πρὸς δέ τό ὀδοντοφυεῖν προσάγουσιν, οὐλῶν ὀδαξισμοί⁵, πυρετοί, σπασμοί, διάρροιαί, καί μάλιστα ὅταν ἀνάγωσι τοὺς κυνόδοντας, καί τοῖσι παχυτάτοισι τῶν παιδῶν, καί τοῖσι σκληρᾶς τᾶς κοιλίας ἔχουσιν.

Πρεσβυτέροισι δέ γενομένοισι, παρίσθμια, σπονδύλου τοῦ κατὰ τό ἰνίον εἴσω ὤσιες, ἄσθματα, λιθιάσεις, ἔλμινθες στορογγύλα, ἀσκαρίδες, ἀκροχορδόνες, σατυριασμοί, χοιράδες καί ἄλλα φύματα, μάλιστα τά προειρημένα.

Τοῖσι δέ ἔτι πρεσβυτέροισι καί πρὸς τήν ἡβην προσάγουσι, τουτέων τέ τά πολλά, καί πυρετοί χρόνιοι μᾶλλον, καί ρινῶν αἵματος ρύσιες».

Τονίζεται ὡστόσο πὼς ὅσες ἀρρώστειες ἐπιμένουν καί δέν ἐξαφανίζονται κατὰ τήν ἐφηβική ἡλικία τῶν ἀγοριῶν καί στά κορίτσια κατὰ

3. Βλ. καί τόν σχετικό σχολιασμό τοῦ Γαληνοῦ στοὺς Ἀφορισμούς αὐτοὺς, G.C. Kühn, *Claudi Galeni, Opera Omnia*, Λειψία 1829, ἐπανατύπωση Georg Olms Verlag, Hilesheim, Zürich, New York, τόμ. XVII B, 2001, σελ. 627-643.

4. Ὁ Γαληνός, ὄ.π., σελ. 627, ἐπεξηγεῖ ὅτι «[ἄφθας] καλοῦσι δέ οὕτως τὰς ἐπιπολῆς ἐλκώσεις κατὰ τό στόμα».

5. Ἐπίσης ὁ Γαληνός, ὄ.π., σελ. 630, ἐπεξηγεῖ ὅτι «ὁ γάρ ὀδαξισμὸς κνησμός τις ἐστι μετὰ βραχείας ἀνίας».

τήν ἐποχή τῆς ἐμμήνου ρύσεως, παρατείνονται συνήθως σέ ὅλη τους τή ζωή:

*«Ὅσα δ' ἄν διαμείνη τοῖσι παιδίοισι καί μὴ ἀπολυθῆ περί τό ἡβά-
σκειν, ἢ τῆσι θηλείησι περί τᾶς τῶν καταμηνίων ρήξιας, χρονίζειν
εἴωθεν».*

Γίνεται ἀναφορά καί στά νοσήματα τῶν νέων, στούς ὁποίους ἐπικρα-
τεῖ κυρίως ἡ φυματίωση, ἡ ἐπιληψία:

*«Τοῖσι δέ νεανίσκοισιν, αἵματος πτύσεις, φθίσιες, πυρετοὶ ὀξέες, ἐπι-
ληψία⁶, καί τάλλα νοσήματα, μάλιστα δέ τά προειρημένα» (29).*

Στό ἔργο «*Κωακαί προγνώσεις 502*» ἀναγράφονται οἱ ἀρρώστιες πού ἐμφανίζονται κυρίως μετά τήν ἐφηβική ἡλικία καί τονίζεται ὅτι δέν ἐπισυμβαίνουν στά παιδιά πρὶν ἀπό τήν ἡβη, περιπνευμονία, πλευρίτιδα, ἀρθριτικά, νεφρίτις, οἱ κίρσοι γύρω ἀπό τίς κνήμες, ἡ ἐμμηνορρύση, ὁ μὴ συγγενῆς καρκίνος, ἡ μὴ συγγενῆς λεύκη, ὁ κατάρρους τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, οἱ αἰμορροΐδες, ὁ μὴ συγγενῆς εἰλεός:

*«Τά δέ πρό ἡβῆς οὐ γίνεται νοσήματα, περιπνευμονικᾶ, πλευρι-
τικά, ποδαγρικᾶ, νεφρίτις, κίρσος περί κνήμην, ροῦς αἵματηρός,
καρκίνος μὴ σύμφυτος, λεύκη μὴ συγγενῆς, κατάρρους νωτιαῖος,
αἰμορροΐς, μὴ σύμφυτος χορδαψός. Τούτων τῶν νοσημάτων πρό
ἡβῆς οὐ χρῆ προσδέχεσθαι γενησόμενον οὐδέν».*

Οὐρολιθίαση

Ἡ οὐρολιθίαση μέ τήν αἰτιολογία της καί τήν συμπτωματολογία τῆς μνημονεύεται σέ ἔργα τῆς Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς: Στό «*Περί ἀέρων, ὑδάτων καί τόπων, 9*», ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ οἱ λίθοι σχηματίζονται ἀπό τό γάλα, ὅταν δέν εἶναι ὑγιεινό. Μάλιστα ἐπισημαίνεται ὅτι ὅταν ὑπάρχει ἀπόφραξη καί ἀδυναμία οὐρήσεως στά ἀγόρια τότε αὐτά τραβοῦν τά γεννητικά τους ὄργανα. Ἀκόμη τονίζεται ὅτι στά κορίτσια δέν σχηματί-
ζονται λίθοι στήν οὐροδόχο κύστη, διότι ἡ οὐρήθρα ἔχει εὐθεία πορεία

6. Ἐνδιαφέρον ἔχει νά σημειώσουμε ὅτι στόν σχετικό σχολιασμό του ὁ Γαληνός, ὁ.π., σελ. 642, παρατηρεῖ ὅτι «ἐπιληψία δέ καίτοι κακῶς αὐτοῖς διαιτουμένοις αὐτοῖς, ὅμως οὐ γίνονται πολλαί, καί θαυμάζω πῶς καί ταύτας ἔγραψεν ὁ Ἱπποκράτης αὐτός ἐν ἐτέροις».

καί εἶναι βραχεία στό μήκος, μέ ἀποτέλεσμα νά ἀποβάλλονται οἱ λίθοι, ὅταν ἀρχίσουν νά σχηματίζονται⁷. Ἐπί πλέον ὑπογραμμίζεται ὅτι τά κορίτσια δέν ἔλκουν τά γεννητικά τους ὄργανα ὅπως τά ἀγόρια:

«Καί ὁκόταν οὐρέη, πρὸς τόν στόμαχον τῆς κύστεως προσπίπτει [ὁ λίθος] ὑπὸ τοῦ οὔρου βιαζόμενον, καί κωλύει οὐρέειν, καί ὀδύνην παρέχει ἰσχυρήν, ὥστε τά αἰδοῖα τρίβουσι καί ἔλκουσι τά παιδιά τά λιθιώντα. Δοκεῖ γάρ αὐτέοισι τό αἴτιον ἐνταῦθα εἶναι τῆς οὐρήσεως...Γίνεται δέ παισί[λιθίαση] καί ἀπό τοῦ γάλακτος, ἦν μὴ ὑγιερὸν ἦ, ἀλλά θερμόν τέ λίην καί χολῶδες. Τὴν γάρ κοιλίην διαθερμαίνει καί τὴν κύστιν, ὥστε τό οὔρον ξυγκαιόμενον ταῦτα πάσχειν. Καί φημί ἄμεινον εἶναι τοῖσι παιδίοισι τόν οἶνον ὡς ὑδαρέστατον διδόναι. Ἦσσον γάρ τὰς φλέβας ξυγκαίει καί ξυναναίνει. Τοῖσι δέ θήλεσι λίθοι οὐ γίνονται ὁμοίως. Ὁ γάρ οὐρητῆρ βραχὺς ἐστίν ὁ τῆς κύστεως καί εὐρύς, ὥστε βιάζεσθαι τό οὔρον ρηιδίως. Οὔτε γάρ τῇ χειρὶ τρίβει τό αἰδοῖον ὥσπερ τό ἄρσεν, οὔτε ἄπτεται τοῦ οὐρητῆρος».

Ἐπίσης γιά τό σχηματισμό τῶν οὐρολίθων γίνεται ἀναφορά στό «Περὶ φύσιος ἀνθρώπου, 12» ὅπου τονίζεται ὅτι ἀπό τὴν θερμότητα τῆς οὐροδόχου κύστεως δημιουργοῦνται οἱ λίθοι:

«Γίνονται δέ καί οἱ λίθοι τοῖσι παιδίοισι διὰ τὴν θερμότητα τοῦ χωρίου τέ τουτέου [τῆς κύστεως] καί τοῦ ὅλου σώματος».

Ἀκόμη καί στό «Περὶ νούσων Τό τέταρτον 55» ἐπισημαίνεται ὅτι οἱ λίθοι σχηματίζονται ἀπό τό γάλα τῆς τροφοῦ, ὅταν δέν εἶναι καθαρὸ, λόγω τῆς μὴ καλῆς τῆς διατροφῆς διευκρινίζοντας ὅτι κάθε τί πού περνάει στὴν κοιλία βοηθάει νά γίνεи τό γάλα:

«Περὶ δέ τῆς λιθίδος, ἀρχὴ μὲν ἐγγίνεται ἀπό τοῦ γάλακτος τῆ νούσῳ, ἐπὴν τό παιδίον θηλάξῃ γάλα μὴ καθαρὸν, τό δέ γάλα

7. Παρόμοια γράφει καί ὁ Γαληνὸς στό ἔργο του *Περὶ τῆς τῶν ἐν νεφροῖς παθῶν διαγνώσεως καί θεραπείας*, «ἐπὶ δέ τῶν θηλέων παιδίων ὁ τῆς κύστεως ἀρχὴν εἰς τό αἰδεῖον συντέρηται, βραχὺς ὢν ἅμα καί εὐρύς, ὥστε ραδίως αὐτοῦ διεξουρεῖσθαι τά παχέα τῶν οὔρων, ἃ τοῖς ἄρρεσι παιδίοις ἐσχόμενα διὰ τε τό μήκος καί τὴν στενότητα τοῦ τῆς κύστεως ἀχένου ὕλην παρέχει τῇ πυρωδεῖ κύστει πρὸς τὴν τῶν λίθων γένεσιν», G.C. Kühm, *Claudi Galeni, Opera Omnia*, τόμ. 19, σελ. 652-653.

γίνεται ἐν τῇ τροφῷ οὐ καθαρὸν, ἐπὴν φλεγματοῦδεσι τροφῆσι καὶ σιτίοισι καὶ ποτοῖσι χρῆται μὴ καθαροῖσιν· ξυμβάλλεται γὰρ πάντα τὰ ἐς τὴν κοιλίην πίπτοντα, ἐς τὸ γάλα».

Στὴ συνέχεια περιγράφεται ὁ τρόπος σχηματισμοῦ τῶν λίθων στὴν κύστη ἀπὸ τὸ γάλα παρομοιάζοντας μὲ τὸν σχηματισμὸ τοῦ ἰζήματος σὲ κύπελλο μὲ ἀκάθαρο νερὸ «οὕτω καὶ ἐν τῇ κύστει ἀπὸ τοῦ οὔρου, μὴ καθαρῷ ὄντος». Ἐνδιαφέρον ἔχει τὸ γεγονός ὅτι ἐρμηνεύει τὸ σχηματισμὸ τοῦ λίθου στὴν κύστη: Τὸ ἰζημα πού δημιουργεῖται παραμένει στὴν κύστη καὶ ἀρχικὰ εἶναι σάν ἄμμος καὶ σταδιακὰ στερεοποιεῖται μὲ τὴ βλέννα πού βρῖσκεται στὴν κύστη καὶ μετὰ γίνεται σάν τὴν πέτρα. Μάλιστα φέρνει καὶ παράδειγμα τὸ σχηματισμὸ τοῦ σιδήρου ὅταν θερμαίνεται τὸ χῶμα μὲ τίς πέτρες, πού ἀφοῦ κολλήσουν μὲ τὴ σκουριά μετὰ τὴ θέρμανση ὁ σίδηρος στερεοποιεῖται καὶ συμπυκνώνεται. Τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τὸ ἰζημα στὴν κύστη «καὶ ὁ λίθος γίνεται τρῶπω τοιῶδε ἀπὸ τοῦ γάλακτος ἐν τῇ κύστει». Σημειώνεται ἀκόμη ὅτι σὲ μεγαλύτερη ἡλικία σχηματίζεται ὁ λίθος, ἐπειδὴ τὸ παιδί ἔχει συνηθίσει νά τρώει χῶμα.

Μνημονεύεται καὶ ἡ συμπτωματολογία πού παρουσιάζεται κατὰ τὴν λιθίαση τῆς οὐροδόχου κύστεως, πόνος κατὰ τὴν οὔρηση, δυσκολία ἀποβολῆς οὔρων, τὰ ὁποῖα εἶναι αἵματηρά λόγω φυσικά του τραυματισμοῦ, ἡ συνοδεύουσα φλεγμονή καὶ ἡ ἀποβολὴ πολλὰς φορὲς ψάμμου:

«Σημίαι δὲ ἡ νοῦσος ἔχει πέντε. Ἐπὴν τέ οὐρῆσαι θέλη, πονέεται, καὶ τὸ οὔρον κατ' ὀλίγον ρεεὶ ὥσπερ στραγγουρικοῖσι, καὶ ἔστιν ὕφαιμον οἷα τῆς κύστεως ἠλκωμένης ὑπὸ τοῦ λίθου, καὶ ἡ κύστις φλεγμαίνει· ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἀφανές· σημίον δὲ ἀκροποσθίη· ἔστιν ὅτε διουρέεται ψαμμώδεα».

Καὶ γιὰ τὴν λοίμωξη τῆς οὐροδόχου κύστεως γίνεται ἀναφορὰ στὸ «Προγνωστικόν 19», τονίζοντας ὅτι ὑπάρχει πόνος, ἐπίμονος πυρετός, πού μποροῦν νά ἐπιφέρουν καὶ τὸν θάνατο. Βελτιώνεται ὁ ἀσθενὴς μὲ μία διούρηση ἀπὸ οὔρα πού εἶναι μὲ πύο καὶ ἓνα ἰζημα λευκὸ καὶ ὁμαλό. Ὅμως ἐάν ἡ οὐροδόχος κύστη δέν μαλακώνει καὶ ὁ πυρετός ἐξακολουθεῖ τότε ἐπέρχεται ὁ θάνατος, πού συμβαίνει κυρίως σὲ παιδιὰ ἐπτά ἕως δεκαπέντε ἐτῶν:

«Κύστιες δὲ σκληραὶ τε καὶ ἐπώδυνοι δειναὶ μὲν παντελῶς καὶ ὀλέθριαι· ὀλεθριώτεραι δὲ ὀκόσαι ξὺν πυρετῷ ξυνεχεὶ γίνονται».

καί γάρ οἱ ἀπ' αὐτέων τῶν κύστιων πόνοι ἱκανοί ἀποκτεῖναι καί αἱ κοιλίαι οὐ διαχωρεύουσιν ἐν τουτέῳ τῷ χρόνῳ, εἰ μή σκληρά τε καί πρὸς ἀνάγκη· λύει δέ οὖρον πυῶδες οὖρηθέν, λευκήν καί λεῖψιν ἔχον τήν ὑπόστασιν. Ἦν δέ μήτε τό οὖρον μηδέν ἐνδιδοίη, μήτε ἡ κύστις μαλάσσοιτε, ὃ τε πυρετός ξυνεχής ἤ, ἐν τῆσι πρώτῃσι περιόδοισι τοῦ νοσήματος ἐλπίς τόν ἀλγέοντα ἀπολέσθαι. Ὁ δέ τρόπος οὗτος ἄπτεται τῶν παιδίων μάλιστα τῶν ἐπταετέων, ἕως ἄν ἐς τὰ πεντεκαίδεκα ἔτεα γένωνται».

Πυρετικοί σπασμοί

Γιά τούς σπασμούς, πού συνοδεύονται μέ πυρετό, οἱ λεγόμενοι πυρετικοί σπασμοί, καταχωρίζεται κείμενο στό ἔργο «Προγνωστικόν, 24». Ἔχουμε τήν πρώτη ἴσως ἀναφορά τῆς νοσολογικῆς αὐτῆς ὀντότητος. Τονίζεται ὅτι μέχρι τήν ἡλικία τῶν ἑπτὰ ἐτῶν οἱ σπασμοί μέ ὑψηλό πυρετό εἶναι συχνοί χωρίς βλάβη τῆς υἰείας τοῦ παιδιοῦ. Τά μεγαλύτερα παιδιά καί οἱ ἐνήλικες δέν παρουσιάζουν σπασμούς κατά τόν πυρετό, ἐκτός βέβαια ἀπό ἐκείνες τίς σοβαρές καταστάσεις πού χαρακτηρίζουν τίς «φρενίτιδες», δηλαδή τίς μηνιγγίτιδες:

«Τοῖσι δέ παιδίοισι σπασμοί γίνονται, ἦν ὁ πυρετός ὀξύς ἤ, καί ἡ γαστήρ μή διαχωρήη, καί ἀγρυπνέωσι τε καί ἐκπλαγέωσι, καί κλαυθμυρίζωσι, καί τό χρώμα μεταβάλλωσι, καί χλωρόν ἢ πελιόν ἢ ἐρυθρόν ἴσχωσιν. Γίγνεται δέ ταῦτα ἐξ ἐτοιμοτάτου μέν τοῖσι παιδίοισι τοῖσι νεωτάτοισιν ἐς τὰ ἑπτὰ ἔτεα· τά δέ πρῶτα τῶν παιδίων καί οἱ ἄνδρες οὐκ ἔτι ἐν τοῖσι πυρετοῖσιν ὑπό τῶν σπασμῶν ἀλίσκονται, ἦν μή τι τῶν σημείων προσγένηται τῶν ἰσχυροτάτων τε καί κακίστων, οἷά περ ἐν τῆσι φρενίτισι γίνονται».

Παρόμοια γράφονται καί στό ἔργο «Ἐπιδημιῶν τό Πρῶτον 4» ὅτι στά παιδιά σέ πυρετικές καταστάσεις ἐκδηλώθηκαν σπασμοί, χωρίς ὅμως δυσάρεστα ἐπακόλουθα σέ αὐτά, ἐκτός βέβαια ἄν προϋπῆρχε κάποια σοβαρή βλάβη ἀπό ἄλλη αἰτία:

«Σπασμοί δέ πούλλοισι, μᾶλλον δέ παιδίοισιν, ἐξ ἀρχῆς καί ἐπύρεσον, καί ἐπί πυρετοῖσιν ἐγίνοντο σπασμοί· χρόνια μέν τοῖσι πλείστοισι τουτέων, ἀβλαβέα δέ, εἰ μή τοῖσι καί ἐκ τῶν ἄλλων πάντων ὀλεθρίως ἔχουσιν».

Ἐπίσης καί στό ἔργο «Κωακαί προγνώσεις 350, 351» χαρακτηρι-
στικά τονίζεται ὅτι ἐνῶ ἡ ἐμφάνιση σπασμῶν σέ πυρετό εἶναι ὀλέθριο
συμβάν, τό γεγονός αὐτό ἔχει πολύ μικρή σημασία στά παιδιά καί ὅτι
ἄνω τῶν ἑπτά ἐτῶν οἱ ἄνθρωποι δέν κυριεύονται ἀπό σπασμούς κατά
τόν πυρετό:

*«Σπασμός ἐπί πυρετῶ γενόμενος, ὀλέθριον, ἥμιστα δέ παιδίοισιν.
Οἱ πρεσβύτεροι ἑπτά ἐτέων ἐν πυρετῶ οὐχ ἀλίσκονται ὑπό σπα-
σμοῦ. Εἰ δέ μή, ὀλέθριον».*

Ἀκόμη στό ἔργο «Κωακαί προγνώσεις 108» σημειώνεται ὅτι στά
παιδιά προαναγγέλλονται σπασμοί ὅταν ἐπισυμβαίνει πυρετός ὑψηλός
μέ ἐπίσχεση κοπράνων, λακτίσματα, ἐρύθημα τοῦ προσώπου:

*«Παδίοισιν ὀξύς πυρετός καί κοιλίας ἐπίστασις μετὰ ἀγρυπνίης,
καί τό ἐκλακτιζειν, καί τό χρώμα μεταβάλλειν, καί ἴσχειν ἔρευθος,
σπασμῶδες».*

Ἐπιληψία

Γιά τήν ἐπιληψία⁸ ἀφιερώνεται ἰδιαίτερο ἔργο μέ τίτλο «Περί ἱερῆς
νούσου», στό ὁποῖο ὑποστηρίζει ὅτι ἡ πάθησις αὐτή δέν ἔχει θεία προέ-
λευσις, ἀλλά φυσική αἰτία ὅπως καί οἱ ἄλλες ἀσθένειες:

*«Τό δέ νόσημα τοῦτο οὐδέν τί μοι δοκέει θεϊότερον εἶναι τῶν
λοιπῶν, ἀλλά φύσιν μέν ἔχειν ἦν καί τά ἄλλα νοσήματα», (Περί
ἱερῆς νούσου 2).*

Ἡ αἰτία τῆς νόσου ἀποδίδεται σέ βλάβη τοῦ ἐγκεφάλου⁹:

*«Ἀλλά γάρ αἴτιος ὁ ἐγκέφαλος τούτου τοῦ πάθεος» (Περί ἱερῆς
νούσου 3).*

8. Ὁ Γαληνός ὀρίζει τήν ἐπιληψία ὡς ἐξῆς: «Ἐπιληψία ἐστίν ἐπίληψις διανοίας καί τῶν
αἰσθητηρίων μετὰ τοῦ πίπτειν ἐξαίφνης τούς μέν μετὰ σπασμοῦ, τούς δέ ἄνευ σπασμοῦ.
Ἐπισυμβαίνει δέ αὐτοῖς καί ἀφρόν φέρεσθαι διά τοῦ στόματος κατά τήν ἄνευσιν καί
παρακμῆν τοῦ νοσήματος», Γαληνοῦ, Ὅροι ἰατρικοί σμ', G. C. Kühn, Opera Omnia, τόμ.
XIX, σελ. 414.

9. Ὁμοίως καί ὁ Γαληνός σημειώνει ὅτι «τό τῆς ἐπιληψίας πάθος ἦτοι κατά φυσικήν γίνε-
ται δυσκρασίαν, ὅταν ὑγρός ὁ ἐγκέφαλος ἰκανῶς ἦ», Βλ. G. C. Kühn, Opera Omnia, τόμ.
XVIIA, σελ. 827.

Περιγράφεται η συμπτωματολογία του ασθενούς, πού γίνεται άφω-
νος και πνίγεται, βγάξει άφρους από τό στόμα, τρίζουν τά δόντια του,
συσπώνται τά χέρια, τά μάτια άλληθωρίζουν, χάνει τήν έπαφή μέ τό
περιβάλλον και μερικές φορές έχει άπώλεια κοπράνων:

*«Άφωνός τε γίνεται και πνίγεται και άφρός εκ του στόματος εκρέει
και οί οδόντες συνηρείκασι, και αί χείρες συσπώνται, και τά
όμματα διαστρέφονται, και ούδέν φρονέουσιν, ένιοισι δέ και
ύποχωρεί η κόπρος κάτω», (Περί ίερχης νόσου 7).*

Τονίζεται ότι τά μικρά παιδιά όταν προσβληθοϋν από τή νόσο αυτή,
πεθαίνουν πολλά στην περίπτωση πού η ρύση είναι άφθονη και γεμάτη
ύγρασία:

*«Και όκόσα μέν παιδιά σμικρά κατάληπτα γίνεται τή νόσω ταύτη,
τά πολλά άποθνήσκει, ην πολύ τό ρεύμα επιγένηται και νότιον
ξη» (Περί ίερχης νόσου 8).*

Οί λόγοι τής έπιληψίας στά παιδιά παρατίθενται στο «Περί ίερχης νό-
σου 10», όπου σημειώνεται ότι η ρύση και η τήξη τών ύγρών επισυμβαίνει
όταν θερμανθεί τό κεφάλι από τόν ήλιο ή τήν φωτιά και αίφνιδίως ό
έγκέφαλος αισθανθεί ρίγος. Τότε εκκρίνεται η βλέννα, πού ύγροποιείται
από τή θερμότητα και δημιουργείται η ρύση. Άκόμη η άρρώστια μπορεί
νά εκδηλωθεί εάν τρομάξει τό παιδί, ακούγοντας κάποιον νά φωνάζει ή
εάν κλαίγοντας δέν μπορεί νά αναπνεύσει, κατάσταση, όπως σημειώνεται,
συμβαίνει συχνά σε αυτήν παιδική ηλικία, είναι τό χαρακτηριστικό
σήμερα ως κράτημα τής άναπνοής.

Έπισημαίνεται ότι οί άρρωστοι προαισθάνονται τούς παροξυ-
σμούς και κρύβονται για νά μήν τούς δοϋν άλλα πρόσωπα και όχι γιατί
φοβούνται τό δαιμόνιο πού τούς δυναστεύει. Παράδειγμα φέρνει τά
παιδιά τά όποια προαισθάνονται τήν εισβολή τής άρρώστιας και τρέχουν
κοντά στη μητέρα τους, από τόν τρόμο πού δοκιμάζουν:

*«Τά δέ παιδάρια τό μέν πρώτον πίπτουσιν όπη άν τύχωσιν υπό
αηθίης· όταν δέ πλεονάκις κατάληπτοι γένωνται, έπειδάν προ-
αίσθωνται, φεύγουσι παρά τάς μητέρας ή παρά άλλον όντινα
μάλιστα γινώσκουσιν, υπό δέους και φόβου τής πάθης· τό γάρ
αίσχύνεσθαι παιδες όντες οϋπω γινώσκουσιν», (Περί ίερχης νό-
σου 12).*

Καί σέ άλλα ἔργα γίνεται ἀναφορά στήν ἐπιληψία. Στό ἔργο «Ἀφορισμοί, Τμήμα Πέμπτον 7» ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ ἐπιληψία πού φανερώνεται πρὶν ἀπὸ τὴν ἐφηβικὴ ἡλικία μπορεῖ νά θεραπευθεῖ, ἐνῶ ἂν ἐμφανισθεῖ ἀργότερα τότε συνοδεύει ὅλη τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου:

«Τὰ ἐπιληπτικά ὀκόσοισι πρὸ τῆς ἡβης γίνεται, μετὰστασιν ἔσχει ὀκόσοισι δέ πέντε καὶ εἴκοσιν ἐτέων γίνεται, τουέτοισι τὰ πολλὰ ξυναποθνήσκει».

Παρόμοια καί στό ἔργο «Προρρητικόν Δεύτερον 9, 10» παρατηρεῖται ὅτι ἂν ἔχουν τὴν νόσο ἀπὸ μικρὴ ἡλικία δύσκολα ἀπαλλάσσονται ἀπὸ αὐτήν:

«Τῶν δ' ὑπὸ τῆς ἱερῆς νόσου λαμβανομένων χαλεπώτατοι μὲν ἐξίστασθαι, ὀκόσοισιν ἂν ἀπὸ παιδός ξυμβήσῃται καὶ συνανδρωθῇ τό νόσημα».

Στὴ συνέχεια τονίζεται ὅτι στὰ ἀπαριθμούμενα συμπτώματα προηγεῖται ἡ «ἱερὴ νόσος», «τούτοισι πάσιν εἰδέναι ὅτι ἡ νοῦσος προεγένετο πρὸ τούτων ἀπάντων» (10).

Στό «Περὶ ἀέρων, ὑδάτων τόπων 3», ὅπου γιὰ τὴν πόλη πού εἶναι ἐκτεθειμένη στοὺς θερμοὺς ἀνέμους, σημειώνεται ὅτι στὰ παιδιὰ παρουσιάζονται σπασμοὶ καὶ δύσπνοια, πού νομίζουν ὅτι προκαλοῦνται ἀπὸ τὴ ἀρρώστια τοῦ παιδιοῦ, δηλαδή τὴν ἐπιληψία:

«Τοῖσι τε παιδίοισιν ἐπιπίπτειν σπασμούς καὶ ἄσθματα ἃ νομίζουσι τό παιδίον ποιέειν, καὶ ἱερῆν νοῦσιν εἶναι».

Στό ἔργο «Επιδημιῶν τό Ἑβδομον 46» γίνεται ἀναφορά σέ ἓνα παιδί μέ ἐπιληπτικούς σπασμούς, πού ἔστρεφε τριγύρω τὰ βλέμματα ὅταν ἔπαυσαν οἱ σπασμοί, χωρὶς νά ἔχει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του. Οἱ σπασμοὶ ἐπαναλήφθηκαν τὶς ἐπόμενες ἡμέρες, ἀλλὰ τὴν ἕκτη ἡμέρα ἔπαυσαν καὶ ἔκτοτε δέν παρουσιάσθηκαν:

«Τῷ Ἀνεχέτῳ ταυτὰ· χειμῶνος ἐν βαλανείῳ πρὸς πυρὶ χριόμενος ἐθερμάνθη, καὶ παραχρῆμα περιέπεσεν ἐπιληπτικοῖς σπασμοῖς· ἐπεὶ δ' ἀνήκαν οἱ σπασμοί, περιέβλεπε, οὐ παρὰ ἑαυτῷ ἦν. Ἐπεὶ δέ ἐντός ἑωυτοῦ ἐγένετο, πάλιν τῇ ὑστεραίῃ προῖ ἐλήφθη σπασμώδης· ἀφρός δέ οὐ πάννυ· καὶ τρίτη ἄκροπις· καὶ τετάρτη ἐπεσήμανε τῇ γλώσση, ἔπταιεν, οὐχ οἷός τε ἦν λέγειν, ἀλλ' ἴσχετο ἐν τῆσιν ἀρχῆσι

τῶν ὀνομάτων. Καί τῇ πέμπτῃ γλῶσσα σφοδρά, καί ὁ σπασμός ἐπεγένετο, καί ἐκτός ἐωυτοῦ ἐγένετο ὅτε δέ ἡνίει ταῦτα, ἡ γλῶσσα μόνις ἀποκαθίστατο εἰς τωυτό. Ἐκταίῳ ἀποσχομένῳ πάντων, καί ροφήματος καί ποτοῦ, οὐδέν· καί οὐκ ἔτι ἐλάμβανεν».

Παρόμοια καί στό «*Επιδημιῶν τό Ἔβδομον 106*» μνημονεύεται μία περίπτωση παιδιοῦ, πού εἶχε γιά δυό μῆνες ἐξάνθημα στά πόδια, στή μέση, στό ὑπογάστριο καί οἰδήματα, πού ὅταν ὅλα αὐτά ἔπαυσαν, ἐμφανίσθηκαν ἐπιληπτικοί σπασμοί χωρίς πυρετό γιά πολλές ἡμέρες μέ ἀποτέλεσμα τόν θάνατο τοῦ παιδιοῦ:

«Τῷ Τιμώνακος παιδίῳ ὡς διμηναίῳ ἐξανθήματα ἐν σκέλεσι καί ἐν ἰσχίοισι, ὀσφύϊ, ὑπογαστρίῳ καί οἰδήματα σφόδρα ἐνερευθῆ. Καταστάντων δέ τούτων, σπασμοί καί ἐπιληπτικά ἐγένοντο ἄνευ πυρετῶν ἡμέρας πολλάς, καί ἐτελεύτησεν».

Γιά τήν ἀπαλλαγή ἀπό τή ἐπιληψία ἐπισημαίνεται στό «*Ἀφορισμοί, Τμήμα Δεύτερον 45*»¹⁰, ὅτι θά συμβεῖ μέ τήν πάροδο τῆς ἡλικίας καί τήν μεταβολή τοῦ τόπου διαμονῆς καί τοῦ τρόπου ζωῆς¹¹:

«Τῶν ἐπιληπτικῶν τοῖσι νέοισιν ἀπαλλαγῆν αἱ μεταβολαί μάλιστα τῆς ἡλικίης, καί τῶν χωρίων, καί τῶν βίων ποιέουσιν».

Παθήσεις τῶν ὀστέων

Γιά τήν **κύφωση τῆς σπονδυλικῆς στήλης** γίνεται μνεῖα στό ἔργο τῆς Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς «*Περί ἄρθρων 41*»¹², ὅπου ἀναφέρονται καί

10. Βλ. καί τόν σχολιασμό τοῦ Γαληνοῦ στόν Ἀφορισμό αὐτόν, G. C. Kühn, *Γαληνοῦ Ἄπαντα*, τόμ. XVIIIB, σελ. 548-549.
11. Ἐκτός τῶν ὀδηγιῶν αὐτῶν ὁ Γαληνός στό ἔργο του «Περί κράσεως καί δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων» σημειώνει τήν παύση τῶν σπασμῶν σέ παιδί ὀκτώ μηνῶν μέ χρήση τῆς ρίζας παιωνίας, G.C. Kühn, *Claudi Galeni Opera Omnia*, τόμ. XI, σελ. 859. Γιά τή ρίζα παιωνίας ἐνδεικτικά ἀναφέρουμε ὅτι περιέχονταν σέ κόνη ἀντιεπιληπτική στή *Φαρμακοποιία Γενική* τοῦ Γεωργίου Φωτεινοῦ, Σμύρνη 1835, σελ. 325. Ὁ Γαληνός ἀκόμη στό ἔργο του «Τῷ ἐπιληπτικῷ παιδί ὑποθήκη» ἐκτός τῶν ἀνωτέρω ὀδηγιῶν περὶ τοῦ τόπου διαμονῆς καί τοῦ τρόπου ζωῆς συνιστοῦσε καί τή λήψη ἀφεψήματος σκίλλας, G. C. Kühn, ὅ.π., τόμ. XI, σελ. 374-378. Ἐπί πλέον ὁ Γαληνός στό ἔργο του «Περί τῆς θηριακῆς» συνιστᾷ καί τή χρήση τῆς "θηριακῆς", G. C. Kühn, ὅ.π., τόμ. XIV, σελ. 271.
12. Βλ. τόν σχετικό σχολιασμό τοῦ χωρίου αὐτοῦ ἀπό τόν Γαληνό, G. C. Kühn, ὅ.π., τόμ. XVIII A, σελ. 500-502.

οί κλινικές της εκδηλώσεις. Συγκεκριμένα τονίζεται ότι όταν η κύφωση παρουσιάζεται κατά την παιδική ηλικία, πού δέν έχει ακόμη συμπληρωθεῖ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ σώματος, ἐνώ τά χέρια καί τά πόδια ἀναπτύσσονται τέλεια, ἀλλά εἶναι ἰσχυρότερα, ἢ σπονδυλική στήλη δέν ἀυξάνεται ἀνάλογα. Ὅμοίως οἱ πλευρές δέν ἀναπτύσσονται κατά πλάτος, ἀλλά πρὸς τά ἔμπρὸς μέ ἀποτέλεσμα τό στήθος νά γίνεται μυτερό καί νά παρουσιάζεται δύσπνοια καί βραχνάδα, διότι οἱ κοιλότητες τοῦ θώρακος δέν ἔχουν τήν ἀνάλογη εὐρυχωρία:

«Καί οἷσι μέν κυφοῦται ράχιν παισίν ἐούσι, πρὶν ἢ τό σῶμα τελειωθῆναι ἐς αὕξησιν, τουτέοισι μέν οὐδέ ξυναύξεσθαι ἐθέλει κατά τήν ράχιν τό σῶμα, ἀλλά σκέλεα μέν καί χεῖρες τελειοῦνται ταῦτα δέ ἐνδεέστερα γίνεται. Καί ὅσοισιν ἄν ἢ ἀνωτέρω τῶν φρενῶν τό κῦφος, τούτοισι μέν αἶ τε πλευραί οὐκ ἐθέλουσιν ἐς τό εὐρὺ αὕξεσθαι, ἀλλ' ἐς τοῦμπροσθεν, τό τε στήθος ὄξυ γίνεται, ἀλλ' οὐ πλατύ, αὐτοί τε δύσπνοοι γίνονται, καί κερχῶδεις ἦσσον γάρ εὐρυχωρίην ἔχουσιν αἱ κοιλίαι αἱ τό πνεῦμα δεχόμεναι καί προπέμπουσαι».

Παρόμοια στό ἔργο «Ἀφορισμοί, τμήμα ἕκτον 46»¹³ σημειώνεται ὅτι πεθαίνουν ὅσοι πρὶν ἀπό τήν ἐφηβική ηλικία παρουσιάζουν κύφωση μετά ἀπό ἄσθμα ἢ βήχα:

«Ὅκόσοι ὑβοί ἐξ ἄσθματος ἢ βηχός γίνονται πρό τῆς ἡβης, ἀπόλλυνται».

Ἐπίσης στό ἔργο «Μολχικός 37» τονίζεται ὅτι δύσκολα ἀνατάσσονται οἱ ἀποκλίσεις τῆς σπονδυλικῆς στήλης μετά ἀπό κακώσεις, ἰδιαίτερα στά παιδιά ἢ σπονδυλική στήλη δέν ἀναπτύσσεται, ὅπως τά σκέλη, τά χέρια καί ἡ κεφαλή:

«Τά δ' ἀπό καταπτώσιος ἦσσον δύναται ἐξιθύνεσθαι χαλεπώτερα δέ τά ἄνω φρενῶν ἐξιθύνεσθαι. Οἷσι δέ παισίν, οὐ συναύξεται, ἀλλ' ἢ σκέλη καί χεῖρες καί κεφαλή».

Σχετικά μέ τίς **παραμορφώσεις τοῦ ἄκρου ποδός** πού ἐμφανίζονται ἀπό τῆς γεννήσεως τοῦ παιδιοῦ, στό «Περί ἄρθρων 62» συνηθίζεται νά

13. Βλ. καί Ἱπποκράτους Ἀφορισμοί καί Γαληνοῦ εἰς αὐτούς ὑπομνήματα, G. C. Kühn, Γαληνοῦ Ἄπαντα, τόμ. XVIII A, σελ. 74-78.

θεραπεύονται άμέσως, γιατί δύσκολα θεραπεύονται όταν μεγαλώσουν τά παιδιά, καί πρίν τά όστά βραχυνθοῦν καί έπισυμβεί ή μυϊκή άτροφία τής κνήμης:

«Οκόσοι εκ γενεής κυλλοί γίνονται, τά πλείστα τούτων ήσιμά έστιν, ήν μή πάνυ μεγάλη έκκλισις ή, ή καί προαυξέων γεγονότων ήδη τών παιδίων ξυμβή. Άριστον μέν οὔν ώς τάχιστα ήτρεύνειν τά τοιαῦτα, πρίν πάνυ μεγάλην τήν ένδειαν τών όστέων τών έν τῷ ποδί γενέσθαι, πρίν τε πάνυ μεγάλην τήν ένδειαν τών σαρκῶν τών κατά τήν κνήμην εΐναι».

Στή συνέχεια γράφει καί για τήν **βλαιοποδία**¹⁴, για τήν όποία συνιστῶνται μερικέσ θεραπευτικέσ πρακτικέσ, τονίζοντας ότι δέν εΐναι ανάγκη νά γίνει τομή, οὔτε καυτηρίαση καί ότι θεραπεύονται γρήγορα από ότι μπορεί κανείς νά φαντασθεΐ. Συνιστᾶ όταν τά παιδιά θά αρχίσουν νά φοροῦν ύποδήματα, τότε νά χρησιμοποιηθοῦν «αββύλαι»¹⁵, πού εΐναι ύποδήματα καλύπτοντα καί τήν ἄρθρωση.

Στό έργο «Περί ἄρθρων 55» διαλαμβάνει τά έξαρθρήματα τής κατ' ισχίον ἄρθρώσεως, πού δυνατόν νά εΐναι εκ γενετῆς ή νά έπισυμβοῦν ἀργότερα, ή μετά από μία ασθένεια τής κεφαλῆς τοῦ μηριαίου, όταν για παράδειγμα νεκρωθεΐ ή κεφαλή καί σχηματισθοῦν ἀποστήματα ή μετά από τραυματισμό. Συνέπειες από τήν έξάρθρωση τής κεφαλῆς εΐναι ή χωλότητα κατά τή βάδιση, μείωση τής κατά μήκος αύξησης τοῦ ποδιοῦ καί ή συνοδός μυϊκή άτροφία τοῦ ποδιοῦ:

«Οΐσι δέ ἄν έν γαστρί έοῦσιν έξαρθρήση τοῦτο τό ἄρθρον, ή έτι έν αυξήσει έοῦσι βίη εκπεσόν ήδη μή εκπέση, ή καί ύπό νοῦσου έξαρθρήση τοῦτο τό ἄρθρον καί εκπαλήση (πολλά γάρ τοιαῦτα, γίνεται καί ένίων μέν τών τοιούτων ήν έπισφακελίση ό μηρός, έμπυήματα χρόνια καί έμμοια γίνεται, καί όστέων ψιλώσιες ένίοισιν), όμοίως δέ καί οΐσιν έπισφακελίζει, καί οΐσι μή έπισφακελίζει, τοῦ μηροῦ τό όστέον πολλῶ βραχύτερον γίνεται, καί οὔκ έθέλει ξυναύξεσθαι,

14. Ό Γαληνός στό έργο του «Περί τών έν τοΐς νοσήμασιν αίτίων βιβλίον» όρίζει: «καλῶ βλαισόν μέν τό επί τά εκτός ρέπον, ραιβόν δέ τό επί τάναντία», G. C. Kühn, *Claudi Galeni Opera Omnia*, ὄ.π., τόμ. VII, σελ. 28.

15. Ό Γαληνός στό έργο του «Ιπποκράτους γλωσσῶν έξήγησις» σημειώνει «αββύλαι=ύποδήματα τά βαθέα», G. C. Kühn, *Γαληνού Άπαντα*, τόμ. XIX, σελ. 85.

ὥσπερ τοῦ υἱέος· τά μέντοι τῆς κνήμης βραχύτερα μὲν γίνεται, ἢ τά τῆς ἐτέρης, ὀλίγῳ δέ, διά τὰς αὐτάς προφάσιαις, αἶ καί πρόσθεν εἴρηνται... Πλείστης δέ ἐπιμελείης δέονται, οἷσιν ἂν νηπιωτάτοις ἐοῦσιν αὕτη ἢ ξυμφορῇ γένηται· ἦν γάρ ἀμεληθῶσι νήπιοι ἐόντες, ἀχρήϊον παντάπασι καί ἀναυξέες ὄλον τό σκέλος γίνεται. Αἶ δέ σάρκες τοῦ ξύμπαντος σκέλεος μινύθουσι μᾶλλον, ἢ τοῦ υἱέος· πάνυ μὴν πολλῶ ἦσσαν τούτοις μινύθουσιν, ἢ οἷσιν ἂν ἔσω ἐκπεπτώκη, διά τὴν χρῆσιν καί τὴν ταλαιπωρίην, οἷον εὐθέως δύνασθαι χρέεσθαι τῷ σκέλει».

Παρόμοια γίνεται ἀναφορά καί στό ἔργο «*Μολχικός 20, 21*». Γιά τό **συγγενές ἐξάρθρημα τοῦ ὄμου** μέ ἀποτέλεσμα τό χέρι νά κονταίνει καί νά δημιουργεῖται ἀτροφία τῶν μυῶν γίνεται ἀναφορά στό ἔργο «*Μολχικός 5*». Ὡστόσο ἐπισημαίνεται ὅτι οἱ βαθιές διαπυήσεις τῶν ἀρθρώσεων τοῦ ὄμου στά βρέφη ἔχουν τά ἴδια ἀποτελέσματα μέ τά ἐξαρθρήματα.

Ἀκόμη στό ἔργο «*Περί ἄρθρων 53*» μνημονεύεται σέ μία συνήθεια τῶν Ἀμαζόνων, οἱ ὁποῖες ἐξάρθρωναν ἀπό μικρῆ ἡλικία τῶν παιδιῶν τὴν κατά γόνυ ἢ τὴν κατά ἰσχίον ἄρθρωση γιά νά κουτσαίνουν καί νά ἐμποδίζουν κατ' αὐτόν τόν τρόπο τοὺς ἄνδρες νά μηχανεύονται κακά γιά τίς γυναῖκες. Ὡστόσο τά ἀνάπηρα παιδιά τά χρησιμοποιοῦσαν ὡς χειρῶνακες γιά καθιστικά ἐπαγγέλματα, ὅπως αὐτό τοῦ ὑποδηματοποιοῦ. Μάλιστα σημειώνεται χαρακτηριστικά ὅτι δέν γνωρίζει ἂν εἶναι ἀληθινά τά σχετικά μέ τά ἀποδιδόμενα στίς Ἀμαζόνες, ὅμως ξέρει καλά ὅτι μποροῦσαν νά γίνουν νά ἐξαρθρώσουν στή μικρῆ ἡλικία τά παιδιά¹⁶.

«Εἰ μὲν οὖν ἀληθέα ταῦτά ἐστιν, ἐγὼ μὲν οὐκ οἶδα· ὅτι δέ γίνονται ἂν τοιαῦτα, οἶδα, εἴ τις ἐξαρθρέει αὐτίκα νήπια ἐόντα».

Περί ἐπταμήνου καί ὀκταμήνου

Στά δύο ἔργα «*Περί ἐπταμήνου*» καί «*Περί ὀκταμήνου*» ἐμβρίου διεξοδικά ἀναπτύσσεται ἡ ἄποψη ὅτι τά ἐπτά μηνῶν πρόωρα γεννηθέντα

16. Προσθέτομε ὅτι ὁ Καρκαβίτσας στό ἔργο τοῦ «*Ὁ ζητιάνος*» περιγράφει παρόμοια τακτική, πού ἐφήρμοζαν στά παιδιά τους οἱ ζητιάνοι ἀπό τά Κράβαρα. Βλ. Γεράσιμου Ρηγάτου, «*Ἐμπειρικοί γιατροὶ καί γιάτρισες στό ἔργο τοῦ Ἀνδρέα Καρκαβίτσα*». *Ἡλιακὴ Πρωτοχρονιά*, τόμ. 7, 2007, σελ. 440-444.

νεογνά ἐπιβιώνουν σέ αντίθεση μέ τά ὀκτώ μηνῶν, πού δέν ἐπιβιώνουν. Παρόμοια γίνεται ἀναφορά καί στό «Περί σαρκῶν 19», ὅτι τό παιδί πού γεννιέται τόν ἔβδομο μήνα, γεννιέται σύμφωνα μέ τόν ἀκριβή ἀριθμό τῶν ἐβδομάδων, ἐνῶ τά ὀκτάμηνα παιδιά πού γεννιοῦνται κανένα ἀπό αὐτά δέν ζεῖ:

«Τό παιδίον ἐπτάμηνος γόνος γενόμενον, λόγω γεγένηται, καί ζῆ, καί λόγον ἔχει τοιοῦτον καί ἀριθμόν ἀτρεκέα ἕξ τᾶς ἐβδομάδας. Ὀκτάμηνον δέ γενόμενον, οὐδέν βιοί πάποτε».

Τήν ἄποψη περί τῆς μῆ βιωσιμότητος τῶν ὀκταμήνων νεογνῶν καταγράφει καί ὁ Ἀριστοτέλης στό «Περί ζῶων ἱστορία, Η΄ 4» καί ἐνδεικτικά ἀναγράφουμε τή φράση «ὥστ' οὐ μόνον τά ὀκτάμηνα οὐ ζῆ, ἀλλά καί διαφθειρομένων αἱ τίκτουςαι κινδυνεύουσιν».

Σημειώνουμε ἀκόμη ὅτι οἱ ἀντιλήψεις αὐτές ἔχουν διατηρηθεῖ στή λαϊκή ἀντίληψη μέχρι τίς ἡμέρες μας. Ὡστόσο στό διαφωτιστικό του βιβλίο «Φυσικῆς ἀπάνθισμα»¹⁷, Βιέννη 1790, ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς μέ ἔμφαση γράφει ὅτι εἶναι πλάνη τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ πῶς ἐπταμηνιάτικα νεογνά ζοῦν ἐνῶ τά ὀκταμηνιάτικα δέν ζοῦν. Παραθέτει τά ἰατρικά δεδομένα γιά τήν ἄποψή του αὐτή καί τήν τακτική τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς τοῦ Παρισιοῦ νά ἐξετάζουν τά ὀκταμηνιάτικα καί νά τά δίνουν σέ βυζάστρες μέ μαστούς ἀνάλογα μέ τό στόμα τῶν νεογνῶν Κατ' αὐτόν τόν τρόπο αὐξήθηκε τό ποσοστό ἐπιβίωσης τῶν ὀκταμηνιάτικων νεογνῶν.

Κληρονομικότητα τῶν χαρακτήρων τοῦ παιδιοῦ

Γιά τήν κληρονομικότητα τῶν χαρακτήρων τοῦ παιδιοῦ ἀπό τούς δύο γονεῖς γίνεται ἀναφορά στό ἔργο «Περί γονῆς 8» στό ὁποῖο τονίζεται ὅτι τό σπέρμα προέρχεται ἀπό ὅλο τό σῶμα τοῦ ἀνδρός καί τῆς γυναίκος, ἐπισημαίνοντας ὅτι τό ἀδύνατο σπέρμα προέρχεται ἀπό τά ἀδύνατα μέρη καί τό ἰσχυρό ἀπό τά ἰσχυρά μέρη τοῦ σώματος καί κατά ἀναλογία προέρχεται καί τό παιδί. Μάλιστα συμπερασματικά τονίζεται ὅτι ὑπάρχει στόν ἄντρα καί τή γυναίκα σπέρμα ἀρσενικό καί θηλυκό:

17. Βλ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος, «Ἰατρικές γνώσεις τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ στό ἔργο του 'Φυσικῆς ἀπάνθισμα'», Ὑπέρεια, τόμ. 1, 1990, σελ. 457-499, «Ἡ Γαλλική Encyclopédie» ἕνα πρότυπο τοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα 'Φυσικῆς ἀπάνθισμα'», Ὁ Ἑραριστής, τόμ. 21, 1997, σελ. 95-128.

«Καί ἐν αὐτήσιν τῇ γονῇ ἐξέρχεται καί τῆς γυναικός καί τοῦ ἀνδρός ἀπό παντός τοῦ σώματος, καί ἀπό τῶν ἀσθενέων ἀσθενῆς καί ἀπό τῶν ἰσχυρῶν ἰσχυρή. καί τῷ τέκνῳ οὕτως ἐστὶν ἀνάγκη ἀποδίδοσθαι».

Προσθέτουμε ὅτι καί στό «Περί ἰερῆς νούσου 3» τονίζεται ὅτι σπέρμα προέρχεται ἀπό ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος:

«Ὁ γόνος ἔρχεται πανταχῶθεν τοῦ σώματος, ἀπό τέ τῶν ὑγιερῶν ὑγιερός, ἀπό τέ τῶν νοσερῶν νοσερός».

Στήν κληρονομικότητα τῶν χαρακτήρων τῶν γονιῶν γίνεται ἀναφορά στό ἔργο «Περί ἀέρων, ὑδάτων καί τόπων 14». Ὑποστηρίζεται ὅτι τό σπέρμα προέρχεται ἀπό ὅλο τό σῶμα καί ἀπό ὑγιεῖς γονεῖς γεννιέται ὑγιές παιδί, ἀπό φιλάσθενους ἀρρωστιάρικο παιδί:

«Ὁ γάρ γόνος πανταχῶθεν ἔρχεται τοῦ σώματος, ἀπό τέ τῶν ὑγιερῶν ὑγιερός, ἀπό τέ τῶν νοσερῶν νοσερός. Εἰ οὖν γίνονται ἐκ τέ τῶν φαλακρῶν φαλακροί, καί ἐκ γλαυκῶν γλαυκοί, καί ἐκ διεστραμμένων στρεβλοί ὡς ἐπὶ τό πλῆθος».

Ἀκόμη στό ἔργο «Περί γονῆς 9, 10, 11» γίνεται ἀναφορά στήν περίπτωση πού γεννιοῦνται παιδιά καχεκτικά ἀπό ὑγιεῖς γονεῖς, καί ἐάν αὐτό συμβαίνει ἔπειτα ἀπό πολλά παιδιά, τότε τό ἔμβρυο θά εἶχε ἀρρωστήσει μέσα στή μήτρα. Ἐάν ὅλα τὰ παιδιά τοῦς γεννιόνται καχεκτικά τότε ὀφείλεται στή στενότητα τῆς μήτρας. Ἀκόμη, ἀναπηρία στά παιδιά προκαλοῦν καί οἱ μὴ καλές συνθήκες ἐντός τῆς μήτρας, ὅπως μετὰ ἀπό μία κάκωση. Ἐπίσης τονίζεται ὅτι δυνατόν ἀνάπηροι γονεῖς νά γεννήσουν ἀρτιμελῆ τέκνα, ἀλλά δυνατόν ὅμως καί ἀνάπηρα ἐάν στό γονέα εἶχε παρουσιασθεῖ καμμιὰ ἀρρώστια μέ ἀποτέλεσμα τὰ τέσσερα εἶδη τοῦ ὕγρου πού ὑπάρχουν ἔμφυτα μέσα στό σῶμα καί προμηθεύουν τό σπέρμα, νά δίνουν ἀνάπηρα παιδιά.

Παρατηρήσεις ἀπό τό ἔργο «Περί ὀδοντοφυΐης»

Τριάντα δύο παρατηρήσεις, ὡς ἀφορισμοί, καταγράφονται στό ἔργο «Περί ὀδοντοφυΐης 1-32», πού ἀναφέρονται ἐκτός ἀπό τὰ δόντια, στίς

άμυγδαλές, τή σταφυλή καί τό θηλασμό. Μνημονεύονται ένδεικτικά όκτώ σχετικές παρατηρήσεις στή νεοελληνική αποδιδόμενες¹⁸:

«Τά λαίμαργα παιδιά πού τραβούν πολύ γάλα δέν παχαίνουν μέ ανάλογο τρόπο» (2).

«Όσα, βγάζοντας τά δόντια τους, παρουσιάζουν ύψηλό πυρετό, σπάνια προσβάλλονται από σπασμούς» (7).

«Όλα τά παιδιά πού προσβάλλονται από σπασμούς όταν βγάζουν τά δόντια τους δέν πεθαίνουν. Πολλά μάλιστα από αυτά διαφεύγουν» (10).

«Όσα παιδιά δέν έχουν ανάλογη διούρηση, μά ή κοιλιά τους αποβάλλει συχνά από μικρή ηλικία άπεπτες ούσιες, είναι φιλάσθενα» (14).

«Όσα παιδιά τρώνε κατά τό διάστημα του θηλασμού, άνέχονται εύκολότερα τήν απογαλάκτιση» (16).

«Διογκώσεις των άμυγδαλών χωρίς πυρετό έμπνέουν λιγότερες άνησυχίες» (18).

«Τά έλλη των άμυγδαλών πού σημειώνουν ύποτροπή μέ τά ίδια χαρακτηριστικά είναι επικίνδυνα» (21).

«Οί έξελκώσεις των άμυγδαλών πού άπλώνονται προς τό λαιμό, είναι βαρύτερες καί όξύτερες, προκαλώντας δύσπνοια συνήθως» (32).

Δυσεντερία

Γιά τή δυσεντερία πού συνοδεύεται από πυρετό, φλεγμονή του ήπατος, των ύποχονδρίων, του στομάχου καί προκαλούν δίψα μέ σοβαρή επίπτωση στήν επιβίωση των παιδιών, γίνεται άναφορά στό έργο «Προορητικόν Βιβλίον τό Δεύτερον 22». Μάλιστα επισημαίνεται ότι από τή νόσο αυτή άποθνήσκουν τά παιδιά των πέντε έως δέκα ετών:

«Αί δέ δυσεντερίαι ξύν πυρετώ μέν ήν επίωσιν, ή ποικίλοισί τε διαχωρήμασιν, ή ξύν φλεγμονή ήπατος, ή ύποχονδρίου, ή γαστρος, ή όσαι επώδυνοι, ή όσαι των σιτίων απολαμβάνουσι δίψαν τε παρέχουσιν, αυτά μέν πασαι πονηραί... Αποθνήσκουσι δέ υπό ταύτης τής νόσου μάλιστα παιδιά τά πενταετέα, καί γεραίτερα εξ τε τά δεκαετέα».

18. Βλ. Ίπποκράτης, Άπαντα τά έργα, έκδοση Ά. Μαρτίνου, 1968, τόμ. 5, σελ. 384-389.

Τραυματισμός ὀστών τοῦ κρανίου

Στό ἔργο «Περί τῶν ἐν κεφαλῇ τραυμάτων 18» καταγράφεται ὁ τραυματισμός τῶν ὀστών τοῦ κρανίου στά παιδιά. Σημειώνεται ὅτι τά ὀστά τοῦ παιδιοῦ εἶναι λεπτότερα καί μαλακότερα, δέν εἶναι πυκνά οὔτε στερεά. Σέ τραυματισμό τῆς κεφαλῆς, ιδιαίτερα ἐάν ἀπογυμνωθεῖ τό ὄστουν τότε θά πρέπει ὁ ἰατρός νά ἐξακριβώσει τήν κατάσταση, διότι σέ περίπτωση θλάση ἢ ρωγμῆς τοῦ ὄστου θά πρέπει νά δώσει διεξοδό στό αἷμα μέ τήν ἀνάτρηση μέ ἓνα μικρό τρύπανο. Σέ αὐτήν τήν περίπτωση θά πρέπει ὁ ἰατρός νά προσέξει διότι τά ὀστά τῶν παιδιῶν εἶναι λεπτότερα καί ὁ ἐγκέφαλος πλησιόν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὄστου:

«Τῶν δέ παιδιῶν τά ὀστέα καί λεπτότερα ἔστι καί μαλθακότερα διά τοῦτο, ὅτι ἐναιμιότερά ἔστι καί κοῖλα, καί σηραγγώδεα, καί οὔτε πυκνά, οὔτε στερεά... Ἀλλά χρή, ἦν ψιλωθῆ τῆς σαρκός τό ὄστέον, προσέχοντα τόν νόον, πειρηθῆσαι διαγινώσκειν ὅ τι μή ἔστι τοῖσιν ὀφθαλμοῖσιν ἰδεῖν, καί γνῶναι εἰ ἔρρωγε τό ὄστέον καί εἰ πέφλασαι, ἢ μούνον πέφλασαι, καί εἰ, ἔδρης γενομένης τοῦ βέλεος, πρόσσεσι φλάσις, ἢ ρωγμή, ἢ ἄμφω ταῦτα. Καί ἦν τι τούτων πεπόνθη τό ὄστέον, ἀφείναι τοῦ αἵματος τρυπῶντα τό ὄστέον σμικρῶ τρυπάνῳ, φυλασσόμενον ἐπ' ὀλίγον λεπτότερον γάρ τό ὄστέον, καί ἐπιπολαιότερον τῶν νέων ἢ τῶν πρεσβυτέρων».

Διάφορες παρατηρήσεις

Τέλος καταγράφονται καί διάφορες παρατηρήσεις ὅπως ἐνδεικτικά κατωτέρω καταχωρίζονται: Στό ἔργο «Ἀφορισμοί, Τμήμα Πρώτον 16» ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ **ὑγρή δίαιτα** ὠφελεῖ τά παιδιά πού παρουσιάζουν πυρετό:

«Αἰ ὑγραί δίαιται πᾶσι τοῖσι πυρεταίνουσι ξυμφέρουσι, μάλιστα δέ παιδίοισι, καί τοῖσιν ἄλλοισι τοῖσιν οὕτως εἰθισμένοισι διαιτᾶσθαι».

Ἐπίσης στό ἴδιο ἔργο «Ἀφορισμοί, Τμήμα Ἑκτον 30»¹⁹ καταγράφεται πώς τά παιδιά δέν προσβάλλονται ἀπό **ποδάγρα** (οὐρική ἀρθρίτις) πρὶν ἀπό τήν ἥβη:

«Παῖς οὐ ποδαγριᾶ πρό τοῦ ἀφροδισιασμοῦ».

19. Βλ. ἐπίσης τόν σχολιασμό τοῦ Γαληνοῦ στό Ἴπποκράτους Ἀφορισμοί, G. C. Kühn, *Γαληνοῦ Ἄπαντα*, τόμ. XVIIIΑ, σελ. 44.

Στό «Άφορισμοί, Τμήμα Πρώτον 13» τονίζεται πώς τά **παιδιά δύσκολα ανέχονται τή νηστεία** σέ αντίθεση μέ τούς ήλικιωμένους:

«Γέροντες εύφορώτατα νηστείην φέρουσι, δεύτερον, οί καθεστηκότες, ήκιστα, μειράκια, πάντων δέ μάλιστα, παιδιά, τουτέων δέ αὐτέων ἅ ἄν τύχη αὐτά εἰωτέων προθυμότερα εἶοντα».

Στό ἔργο «Περί συρίγγων 9» συνιστᾶται γιά τή θεραπεία τῆς **προπτώσεως τοῦ ὀρθοῦ** στά παιδιά, νά λαμβάνουν συγκεκριμένη στάση κατά τήν ἀφόδευση.

Στό ἔργο «Περί γυναικείης φύσεος 100» δίνονται ὀδηγίες θεραπευτικῆς ἀγωγῆς **ἐλκῶν στά γεννητικά ὄργανα** παιδιοῦ:

«Ἦν παιδίον ἀφθᾶ τά αἰδοῖα, ἀμύδαλα λεῖα τρίψας καί βοός μυελόν, ἐν ὕδατι ἐψῶν, καί ἄλλητον ἐμβαλῶν μικρόν, διαχρίειν τά αἰδοῖα, καί διακλύζειν τῷ ὕδατι τῷ ἀπό τῶν μύρτων».

Γιά τή **νυκταλωπία** γίνεται ἀναφορά στό ἔργο «Προρρητικόν, Βιβλίον τό Δεύτερον 33», ἐπισημαίνοντας ὅτι ἀπό τή νόσο προσβάλλονται παιδιά ἢ ἔφηβοι, ἐνῶ ἀντίθετα δέν προσβάλλονται οἱ γυναῖκες καί τά κορίτσια μέ κανονική ἔμμηνο ρύση:

«Οἱ δέ τῆς νυκτός ὀρῶντες, οὓς δὴ νυκτάλωπας καλέομεν, οὗτοι ἀλίσκονται ὑπό τοῦ νοσήματος νέοι, ἢ παῖδες ἢ νεανίσκοι.... Αἱ δέ γυναῖκες οὐχ ἀλίσκονται ὑπό τοῦ νοσήματος τούτου, οὐδέ αἱ παρθένοι ἦσι τά ἐπιμήνια φαίνεται».

Ἐπίσης στό «Προρρητικόν Βιβλίον τό Δεύτερον 11» σημειώνεται ὅτι οἱ **διαπυημένοι ὄγκοι καί οἱ χοιράδες** συμβαίνουν συχνά στά παιδιά καί εὐκόλα θεραπεύονται, ἐνῶ ἀπαντῶνται σπανιότερα στούς νέους:

«Φύματα μέν ἔμπυα καί τά χοιρώδεα, ταῦτα πλεῖστα τά παιδιά ἴσχουσι, καί ρᾶστα ἐξ αὐτέων ἀπαλλάσσει τοῖσι δέ γεραιτέροισί τε τῶν παιδίων καί νεηνίσκοισι φύεται μέν ἐλάσσω, χαλεπώτερον δέ ἐξ αὐτέων ἀπαλλάσσουσι».

Στό ἔργο «Περί ἀέρων, ὑδάτων, τόπων 4», ὅπου γίνεται ἀναφορά στίς πόλεις πού εἶναι ἐκτεθειμένες στούς ψυχρούς ἀνέμους, ἐπισημαίνεται ὅτι στά παιδιά ἐπισυμβαίνουν «ὑδρωπες» στούς ὄρχεις, δηλ. **ὑδροκῆλες**, πού παρέρχονται μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου καί ὅτι ἡ ἐφηβεία καθυστερεῖ σέ αὐτές τίς περιοχές:

«Τοῖσι δέ παιδίοισιν ὑδρωπες ἐγγίγνονται ἐν τοῖσιν ὄρχεσιν, ἕως σμικρά ἢ ἔπειτα, προοιούσης τῆς ἡλικίης, ἀφανίζονται ἠβῶσί τε ὁψέ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει».

Στά ἔργα «*Ἐπιδημίαι*» συχνά γίνεται ἀναφορά σέ παιδιά μέ ἀσθένειες καί μέ καταγραφή τῶν ἐκδηλώσεών τους. Ἐνδεικτικά μνημονεύονται μερικές. Στό «*Ἐπιδημιῶν τό Τέταρτον 11*» μετά τόν τραυματισμό στό κεφάλι παιδιοῦ συνέβη μόλυνση τοῦ τραύματος καί τοῦ συστοίχου ὠτός μέ ἀπόστημα στόν ὦμο, τοῦ ἔγινε ἀνάτρησις στό κρανίον χωρίς ἀποτέλεσμα καί εἶχε μοιραία κατάληξις. Ἐπίσης στό «*Ἐπιδημιῶν τό Τέταρτον 19*» περιγράφεται περίπτωση παιδιοῦ μέ φαγεδαϊνική πάθησις κατά τήν ὁποία ἔπεσαν τά δόντια του καί ἐπισυνέβη κοίλανσις τοῦ ὀστοῦ τῆς γνάθου.

Ὅμοίως στό ἔργο «*Ἐπιδημιῶν τό Πέμπτον 16*» περιγράφεται περίπτωση παιδιοῦ ἔντεκα ἐτῶν, τό ὁποῖον τραυματίσθηκε ἀπό ἄλογο στό μέτωπο. Τοῦ ἀνοιξαν μέ τό τρύπανον ἕως τή διπλῆ, θεραπεύονταν μέ φάρμακα, μέ ἀποτέλεσμα νά στεγνώσει τό σημεῖον τῆς ἀνάτρησις. Ὅμως δημιουργήθηκε οἴδημα στό δέριμα τῆς κεφαλῆς μέ εἰσβολή πυρετοῦ καί ῥίγος συμπτωματολογία ἐρυσσιπέλατος. Σημειώνεται ὅτι τό τραῦμα δέν ἦταν τίποτε μπροστά σέ αὐτές τίς ἐπιπλοκές, πού εἶχαν παρουσιασθεῖ.

Ἐπίσης στό «*Ἐπιδημιῶν τό Πέμπτον 75*» σημειώνεται περίπτωση παιδιοῦ πού ἀπεβίωσε ἀπό τέτανο. Συγκεκριμένα σημειώνεται ὅτι ὁ γίός τοῦ Ἀρπάλου καί τῆς ἀπελεύθερης Τηλεφάνης μετά τό διάστρεμμα τοῦ μεγάλου δακτύλου, πού ὑπέστη, παρουσιάσθηκε φλεγμονή καί πόνος καί μετά λίγες ἡμέρες, ἐνῶ εἶχε βελτιωθεῖ ἡ τοπική φλεγμονή, ἐκδηλώθηκε ὀπισθότονος, τριγμός τῶν ὀδόντων ἀφρώδη σίελος καί τελικά ἐτελεύτησε.

Στό «*Ἐπιδημιῶν τό Ἑβδομον 5*» μνημονεύεται ἕνα περιστατικό παιδιοῦ μέ πυρετό, ῥίγη, πόνο στό δεξιό αὐτί καί κεφαλαλγία. Τό πόνο αὐτό τόν εἶχε ἀπό μικρῆς ἡλικίας μέ συρίγγιον καί δύσοσμη ἐκροή, ἀλλά τώρα ὁ πόνος ἦταν δυνατός ὅπως καί ἡ κεφαλαλγία. Ἡ πυόρροια συνεχίζονταν μέ κεφαλαλγία καί ὠταλγία. Τό παιδί σιγά-σιγά ἔπεσε σέ κῶμα καί ἀπεβίωσε. Τό περιστατικό ἀποτελεῖ χαρακτηριστική περίπτωση ἐπέκτασις τῆς λοίμωξις τοῦ ὠτός στίς μήνιγγες.

Στό «*Περί διαίτης ὑγιεινῆς 6*» συνιστᾶται ὅπως στά μικρά παιδιά νά γίνονται **ζεστά λουτρά** γιά πολύ ὥρα, νά τούς δίνουν νά πίνουν νερομένο κρασί, ὅχι πολύ κρύο γιά νά μήν ἔχουν φουσκάματα καί ἀέρια. Ὅλα αὐτά θά γίνονται γιά νά προλαμβάνονται οἱ σπασμοί, νά μεγαλώσουν καί νά ἔχουν καλλίτερον χρῶμα:

«Τά δέ παιδιά χρῆ τὰ νήπια βρέχειν ἐν τῷ θερμῷ ὕδατι ἐπί πολύν χρόνον, καί πίνειν διδόναι ὕδαρῆα τόν οἶνον καί μή ψυχρόν παντάπασι, τοῦτον δέ διδόναι, ὅς ἤμισα τήν γαστέρα μετεωρεῖ

καί φύσαν παρέξει ταῦτα δέ ποιέειν, ὅκως οἷ τε σπασμοί ἦσσαν ἐπιλάβωσι, καί μείζονα γένηται καί εὐχρωώτερα».

Γιά τή **θεραπεία ὕδρωπος** σέ παιδιά γίνεται ἀναφορά τό ἔργο «Περί τόπων τῶν κατ' ἄνθρωπον 25», ὅπου συνιστᾶται νά χαράζεται μέ μαχαιρίδιο τό δέσμα τῶν πρησμένων μερῶν τοῦ σώματος, νά χρησιμοποιοῦνται ἀτιμόλουτρα καί νά γίνεται ἐπίχρισμα θερμαντικῶν φαρμάκων:

«Παιδίῳ δέ χρή ὕδρωπα ὧδε ἰᾶσθαι· τά οἰδέοντα καί ὕδατος ἔμπλεα ἐξοίγειν μαχαιρίῳ πυκνά καί σμικρά ἐξοίγοντα, ἐξοίγειν δ' ἐν μέρει ἐκάστῳ τοῦ σώματος, καί πυρήσι χρήσασθαι, καί ἀεὶ τό ἐξοιγόμενον χρίειν θερμαντηρίῳ φαρμάκῳ».

Στό ἔργο «Κωακαί προγνώσεις 569» σημειώνεται ὅτι τά **ἀραιά οὔρα** στά παιδιά εἶναι χειρότερο ἀπό τά πυκνά:

«Ολέθριον δ' ἐστὶ τῶν οὔρων τό τε μέλαιναν τήν ὑπόστασιν ἔχον, καί τό μέλαν μᾶλλον δ' ἐν τοῖσι παισὶ τό λεπτόν τοῦ παχέος».

Θά πρέπει νά λεχθεῖ ὅτι δέν ἔγινε ἀναφορά στό ἔργο «Περί φύσιος παιδίου» διότι διαλαμβάνει γιά τό ἔμβρυο, γιά τή σύλληψη, τήν διατροφή τοῦ ἐμβρύου, τή λειτουργία τοῦ ὀμφαλοῦ ἀπό ὅπου γίνεται ἡ ἀναπνοή καί ἡ θρέψη του, τό σχηματισμό τῶν μεμβρανῶν, σύγκριση τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐμβρύου ἐντός τῆς μήτρας μέ τά φυτά καί τή γῆ, πότε ἀρχίζει τό ἔμβρυο νά κινεῖται ἐντός τῆς μήτρας, τόν τοκετό πού ἐπισυμβαίνει διότι δέν τρέφεται πλέον ἀπό τή μητέρα μέ ἀποτέλεσμα νά γίνεται ρήξη τῶν ὑμένων, τίς δυσκολίες τοῦ τοκετοῦ στά ἄλλα σχήματα, τό πλάγιο ἢ μέ τούς πόδες, τή γέννηση διδύμων κ.ἄ.

Συμπέρασμα. Ἡ διερεύνηση τῆς Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς ἔδειξε ὅτι μνημονεύονται χαρακτηριστικές ἀσθένειες τοῦ παιδιοῦ. Παρουσιάσθηκαν, μεταξύ τῶν ἄλλων, ἀναφορές γιά τήν οὔρολιθίαση, τίς παθήσεις τῶν ὀστέων, τούς πυρετικούς σπασμούς καί τήν ἐπιληψία, ἡ ὁποία πλέον πρέπει νά θεωρεῖται νόσος μέ φυσικά ὀργανικά αἷτια καί ὄχι παρέμβαση ἐξωσωματικῶν θεϊκῶν δυνάμεων.